

RETORIKEN

Innehållsförteckning

RETORIKEN	1
VAD INNEHÅLLER BLOCKET?	2
SVENSKA 3: CENTRALT INNEHÅLL OCH KUNSKAPSKRAV	2
KAPITEL 1: RETORIKENS RÄCKVIDD	4
<i>Klassens förkunskaper</i>	4
<i>Att definiera retorik</i>	4
<i>Antikens klassiska taltyper</i>	5
KAPITEL 2: FÖRDJUPNINGAR I DEN RETORISKA ARBETSPROCESSEN	7
<i>Arbetets tre faser</i>	7
<i>En enkel dispositionsmodell</i>	8
KAPITEL 3: ARGUMENTATION	9
<i>Att formulera en tes</i>	9
<i>Ett sätt att börja</i>	9
KAPITEL 4: INFORMERA OCH UNDERVISA	10
<i>En vanlig taltyp</i>	10
<i>Om retorik: från exordium till peroratio</i>	10
<i>Att välja hjälpmedel</i>	11
KAPITEL 4: HÖGTIDSTAL	12
<i>Nationaldagstal x 2</i>	12
TIPS PÅ LÄNKAR	13

Vad innehåller blocket?

Blocket "Retorik – teori och praktik" innehåller sex kapitel:

- 1) "Retorikens räckvidd"
- 2) "Fördjupningar i den retoriska arbetsprocessen"
- 3) "Argumentation"
- 4) "Informera och undervisa"
- 5) "Högtidstal"
- 6) "Retoriska analyser"

Det huvudsakliga syftet med blocket är att utveckla eleverna i muntlig framställning med utgångspunkt i retoriken och den retoriska arbetsprocessen. Blocken fördjupar elevernas kunskaper och ger exempel på hur retoriken kan tillämpas både praktiskt och som ett verktyg för analys och kritik.

I det inledande kapitlet, "Retorikens räckvidd", får eleverna repetera sina tidigare kunskaper om retorik, reflektera över på vilka olika sätt retoriken kan vara användbar och möta några kända talare. Kapitlet innehåller även en guide genom retorikens historia.

Det andra kapitlet, "Fördjupningar i den retoriska arbetsprocessen", tar ett rejält grepp om de olika stegen som ingår i den retoriska arbetsprocessen. Kapitlet bygger vidare på vad som tagits upp i *Svenska impulser 1* och *2*, men genomgången är betydligt grundligare och ger många konkreta tips på vad eleverna kan tänka på när de planerar, förbereder och genomför sina tal.

De följande tre kapitlen, "Argumentation", "Informera och undervisa" och "Högtidstal", fokuserar på varsin taltyp. Här får eleverna vägledning till hur de bygger upp tal med utgångspunkt just i den retoriska arbetsprocessen. Eleverna får också tips på vad de bör tänka på vad gäller språket i olika talsituationer.

Det avslutande kapitlet, "Retoriska analyser", innehåller en mall för respons och analys samt två texter för eleverna att arbeta med och göra analyser av; den första är ett manus till ett högtidstal och den andra en krönika.

Även om blockets huvudsakliga fokus är muntlig framställning kan de olika kapitlen även fungera som stöd vid skrivarbete. Den retoriska arbetsprocessen är en stor hjälp för den som ska planera och genomföra ett större skrivarbete. I kapitlet "Argumentation" får eleverna träna sig både i muntlig och skriftlig argumentation, och i det avslutande kapitlet, "Retoriska analyser", får eleverna som redan nämnts även analysera en krönika.

Svenska 3: Centralt innehåll och kunskapskrav

Blocket "Retorik – teori och praktik" anknyter i första hand till den första punkten i det centrala innehållet i kursen Svenska 3:

Centralt innehåll

Muntlig framställning med fördjupad tillämpning av den retoriska arbetsprocessen som stöd i planering och utförande samt som redskap för analys. Användning av presentationstekniska hjälpmedel som stöd i muntlig framställning.

Blocket anknyter i första hand till följande kunskapskrav:

Betyg E	Betyg C	Betyg A
Eleven kan, i förberedda samtal och diskussioner, muntligt förmedla egna tankar och åsikter samt genomföra muntlig framställning inför en grupp. Detta gör eleven med viss säkerhet .	Eleven kan, i förberedda samtal och diskussioner, på ett nyanserat sätt muntligt förmedla egna tankar och åsikter samt genomföra muntlig framställning inför en grupp. Detta gör eleven med viss säkerhet .	Eleven kan, i förberedda samtal och diskussioner, på ett nyanserat sätt muntligt förmedla egna tankar och åsikter samt genomföra muntlig framställning inför en grupp. Detta gör eleven med säkerhet .
Språk, stil och disposition är anpassade till syfte, mottagare och kommunikationssituation, och eleven använder med viss säkerhet retoriska verkningsmedel.	Språk, stil och disposition är väl anpassade till syfte, mottagare och kommunikationssituation, och eleven använder med säkerhet retoriska verkningsmedel.	Språk, stil och disposition är väl anpassade till syfte, mottagare och kommunikationssituation och eleven använder med säkerhet och på ett effektivt sätt retoriska verkningsmedel.
Eleven har viss åhörarkontakt.	Eleven har viss åhörarkontakt.	Eleven har god åhörarkontakt.
Vidare kan eleven med viss säkerhet använda något presentationstekniskt hjälpmedel.	Vidare kan eleven med viss säkerhet använda något presentationstekniskt hjälpmedel som stöder och tydliggör den muntliga framställningen .	Vidare kan eleven med säkerhet använda något presentationstekniskt hjälpmedel som stöder, tydliggör och är väl integrerat i den muntliga framställningen .
Eleven kan i skriftlig eller muntlig argumentation formulera en tes och ge välgrundade argument till stöd för den.	Eleven kan i skriftlig eller muntlig argumentation formulera en tes, hålla sig konsekvent till den och ge välgrundade argument till stöd för den.	Eleven kan i skriftlig eller muntlig argumentation formulera en tes, hålla sig konsekvent till den och ge välgrundade och nyanserade argument till stöd för den. Dessutom kan eleven på ett relevant sätt bemöta tänkta motargument.
Eleven kan med viss säkerhet använda grundläggande retoriska begrepp som verktyg i enkla analyser av retorik.	Eleven kan använda grundläggande retoriska begrepp som verktyg i utförliga analyser av retorik.	Eleven kan med god säkerhet använda grundläggande retoriska begrepp som verktyg i utförliga och nyanserade analyser av retorik.

Kapitel 1: Retorikens räckvidd

Klassens förkunskaper

Eleverna har säkerligen kommit i kontakt med retoriken både i grundskolan och i tidigare svenskkurser på gymnasiet. I uppgiften "Undersök" på sidan 11 får eleverna repetera sina kunskaper.

Ett förslag är att låta eleverna diskutera i mindre grupper och sedan samla stödord på tavlan. Prova att gruppera orden som kommer upp. På så sätt får ni snabbt en karta över retorikens olika användningsområden:

- Vilka ord kan sägas handla om muntlig framställning?
- Vilka ord handlar om retorik som analysverktyg?
- Vilka ord kan knytas till förebilder och kända talare?
- Vilka ord handlar om respons och om att lyssna?

Att definiera retorik

På sidan 11 finns en faktaruta med fem titlar på olika handböcker i retorik. Dessa kan läsas som olika definitioner av retorik och utgöra underlag för en diskussion kring vad retorik är och hur retorik kan användas. Här är ett förslag på hur titlarna kan användas.

1. Repetera elevernas tidigare kunskaper om och erfarenheter av retorik (se uppgiften "Klassens förkunskaper" här ovanför).
2. Låt eleverna läsa igenom sidorna 8–9.
3. Dela sedan in klassen i mindre grupper. Varje grupp får välja den titel som de fastnar mest för och som de tycker bäst överensstämmer med deras tankar kring vad retorik är.
4. Gå igenom i klassen. Vilka titlar har grupperna valt? Varför?
5. Låt varje grupp skriva ett kort förord till den bok vars titel de har fått. De ska alltså gå in i rollen som bokens författare och i förordet ge sin syn på vad retorik är, så som det kommer till uttryck i titeln.

Antikens klassiska taltyper

I den historiska exposén på sidorna 12–16 får eleverna följa retorikens utveckling i grova drag från Aristoteles fram tills våra dagar.

På sidan 12 ges exempel på hur man delade in i tal under antiken. För den lärare som vill stanna upp lite längre vid dessa, antikens tre klassiska taltyper, följer här några förslag på vad som kan tas upp för att komplettera informationen i läroboken:

- Aristoteles är den som först gör den här indelningen av tal. Under romartiden uppkommer de begrepp som sedan kommit att användas för de tre olika taltyperna. Dessa är:
 - *genus deliberativum* (rådstal)
 - *genus judiciale* (rättstal)
 - *genus demonstrativum* (festtal)
- Rådstalet syftar till att råda en politisk församling till hur de ska överväga olika sätt att lösa ett visst problem, så att de kan fatta ett beslut. Syftet är att påverka församlingen genom att råda eller avråda från att fatta ett visst beslut. Rådstalet är därför framåtblickande till sin natur, och tar sikte på något som ska äga rum eller genomföras längre fram i tiden.
- Rådstalet var centralt i den atenska demokratin och under den romerska republiken. På grund av att den romerska senaten endast var ett forum dit de mest välbärgade hade tillträde, laddades de politiska talen med än mer prestige än under den atenska demokratis tid. När makten så småningom övertogs av kejsare minskade däremot utrymmet för politiska tal. Därför är det också framför allt i tider och samhällen där makten inte samlas hos enväldiga härskare, utan utövas i olika politiska församlingar, som det politiska talet haft en central betydelse.
- Rättstalet är till skillnad från rådstalet tillbakablickande och rör händelser som har ägt rum. Syftet med talet är att anklaga eller försvara någon inför en domstol.
- De tre taltyperna är starkt kopplade till de olika offentliga talsituationer som var vanliga under antiken: tal i politiska församlingar, i domstolar eller vid högtidliga sammankomster. Även i vår tid kan vi hitta exempel på situationer som helt eller delvis stämmer in på dessa.

- *Rådstal* kan vara betydelsefulla i alla de sammanhang där det ska fattas beslut, i allt från politiska församlingar till organisationer och föreningar av olika slag.

Ett exempel på ett rådstal under 1900-talet är Winston Churchills "Blod, möda, tårar och svett"-tal till det brittiska underhuset 1940.

- *Rättstal* hålls i domstolar, men även i andra sammanhang, där politiker, idrottsstjärnor eller andra kända personer ska försvara sig själva och sina handlingar, eller rikta anklagelser mot någon.

Mona Sahlins "Tobleronet" som hölls 1995 är ett exempel på ett modernt rättstal.

- *Festtal* är den kanske vanligaste taltypen i dag. De flesta människor förväntas vid något tillfälle i livet hålla ett festtal av någon form. Det kan handla om ett tal på ett födelsedagskalas, en middag, en större fest, en begravning eller ett dop.

Prins Daniels tal till kronprinsessan på deras bröllop 2010 är ett exempel på ett uppmärksammat festtal från senare tid.

Tips! För den som vill att eleverna ska få en ännu fylligare resa genom retorikens historia rekommenderas det inledande kapitlet i Lennart Hellspongs bok *Konsten att tala – handbok i praktisk retorik* (Studentlitteratur 2011). Det ger underlag för genomgångar i klassrummet.

Kapitel 2: Fördjupningar i den retoriska arbetsprocessen

Arbetets tre faser

På sidan 21 finns en "Diskutera"-uppgift där eleverna ska försvara den retoriska arbetsprocessen för någon som menar att bra tal helst ska improviseras fram. Det räcker egentligen att skumma igenom de sju olika stegen på sidan 21 för att inse vilken betydelse retoriken lägger i planering och förberedelser.

Ett sätt göra eleverna än mer uppmärksamma på detta är att ge dem i uppdrag att strukturera de olika stegen i modellen på ett lite annorlunda sätt. Be dem att sortera in de sju stegen under tre rubriker: *Förberedelser*, *Genomförande* och *Efterarbete*. Så här skulle en sådan indelning kunna se ut:

<i>Förberedelse</i>	<i>Genomförande</i>	<i>Efterarbete</i>
Intellectio	Actio	Emendatio
Inventio		
Dispositio		
Elucutio		
Memoria		

På det här sättet framstår arbetet med ett tal som en process bestående av tre faser där det mesta av jobbet handlar just om förberedelser. Diskutera gärna med eleverna varför förberedelsefasen är så viktig inom retoriken:

- Vilka risker tar man om man slarvar med förberedelserna?
- Kan man förbereda sig för mycket?
- Är det någon av fem stegen under förberedelsefasen som de tycker är särskilt viktig? Varför?
- Är det någon som de brukar ha problem med? Varför?
- Hur tror de att professionella talare arbetar? Var lägger de framför allt sitt krut?

Checklista: mina förberedelser

För att konkretisera de olika stegen i förberedelsearbetet kan eleverna använda här checklistan:

1. Intellectio: Tänk igenom uppgiften
2. Inventio: Samla material
3. Dispositio: Gör en disposition
4. Elucutio: Skriv talet
5. Memoria: Öva in det

En enkel dispositionsmodell

Dispositionsmallen, som behandlas på sidorna 26–28, fungerar för de flesta typer av tal. Samtidigt kan den upplevas väl omfattande vid ett kortare tal. Om eleverna ska få öva sig i att hålla tal som kanske bara tar en eller ett par minuter kan det finnas en poäng i att även förenkla dispositionsmodellen.

En sådan enklare modell kan istället bestå av tre steg: en inledning, en huvuddel och en avslutning. Ett annat sätt att formulera samma sak kan vara: Tala om vad du ska säga (inledning), säg det (huvuddel), tala om vad du har sagt (avslutning). Den här modellen kan vara enklare att minnas och arbeta med när innehållet är ganska begränsat.

En enkel dispositionsmodell kan se ut så här:

★ Inledning (exordium)

Syfte: Att väcka publikens uppmärksamhet, skapa förtroende för dig som talare och presentera ditt ämne.

★ Huvuddel (medium)

Syfte: Att slå fast tesen eller budskapet och att redovisa argument, fakta eller exempel.

★ Avslutning (peroratio)

Syfte: Att sammanfatta och upprepa tesen, budskapet eller slutsatsen.

Kapitel 3: Argumentation

Att formulera en tes

Tesen är central i en argumentation. Ordet kommer av ett grekiskt verb för att "sätta fram", men dess innebörd i dag kan sägas vara en åsikt eller ett påstående som talaren eller skribenten stödjer med olika argument.

I boken *Konsten att tala – handbok i praktisk retorik* konstaterar Lennart Hellspong att det finns olika slags teser. I det klassiska rättstalet formulerades tesen ofta som ett *beskrivande* påstående ("Brutus är mördaren!"), i festtalet var tesen snarare *värderande* ("Catilina är en skurk!") medan tesen i rådstalet vanligen var *föreskrivande* ("Låt oss välja Crassus som general!").

En beskrivande tes pekar på ett sakförhållande: "Det här är sant."

En värderande tes ger uttryck för en inställning: "Det här är bra."

En föreskrivande tes innehåller en uppmaning om handling: "Det här bör man göra".

Hellspong slår även fast att tesen påverkar vilka slags argument man helst bör välja. Eftersom en beskrivande tes kan uppfattas som sann eller falsk passar det bäst med logosargument. Värderande och föreskrivande satser däremot behöver även etos- och patosargument. Samtidigt finns det inte alltid någon skarp gräns mellan de olika typerna av teser, utan i praktiken är teser inte sällan mångstämmiga. I de flesta fall stärks därför argumentationen om det finns olika slags argument.

Gå igenom de olika varianterna på teser och låt därefter eleverna diskutera hur de ser på teserna i de två argumenterande exempeltexterna i kapitlet: elevtalet på sidorna 47–48 och debattartikeln på sidorna 58–60.

- Tesen i elevtalet kan sägas vara föreskrivande, eftersom den innehåller en uppmaning: "Vi måste värna om kollektivtrafiken!" Men den kan även sägas vara värderande: "Att ha en utbyggd kollektivtrafik är ett privilegium!"
- Tesen i debattartikeln är mer tydligt föreskrivande: "Ge Raoul Wallenberg en egen dag i almanackan!"

Ett sätt att börja

Låt eleverna, sedan de läst igenom och arbetat med frågorna till det argumenterande talet på sidorna 47–48 komma med förslag på andra sätt att inleda talet. Låt dem i grupper skriva om inledningen (s. 49). Läs upp för varandra och diskutera vilka fördelar de olika förslagen ger. Stäm av mot de råd som ges på sidan 27 under rubriken "Inledning (exordium)" och i listan "Starthjälp – fem tips".

Kapitel 4: Informera och undervisa

En vanlig taltyp

På sidan 23 ges exempel på olika sammanhang där tal av informerande och undervisande karaktär kan förekomma. På sidan 62 ges fler exempel med koppling till studier och utbildning.

Ett sätt att inleda arbetet med kapitlet, och en större uppgift där eleverna ska förbereda och hålla informerande tal, kan vara att utgå från dessa exempel. Vilka känner eleverna igen? I vilka sammanhang har de själva hållit informerande tal tidigare? Vad talade de om? Vilka hjälpmedel använde de? Hur gick det? Vilka fler situationer och sammanhang än de som nämns i läroboken kan klassen komma på?

Om retorik: från exordium till peroratio

Uppgifterna på sidorna 63–66 knyts samman genom att eleverna ska tänka igenom dispositionen till ett informerande tal om "retorik". Ett sätt att se på dessa uppgifter är därför som mindre delar i en större, mer övergripande uppgift att förbereda ett informerande tal för klasskamraterna om just retorik. Syftet är att få grepp om hela dispositionsmodellen kring ett ämne av informerande karaktär. En översikt över de olika uppgifterna kan se ut så här:

- *Exordium*: Kom på ett par olika intresseväckande sätt att inleda.
- *Narratio*: Läs igenom sidorna 12–16 i läroboken och plocka ut det som skulle kunna användas i en kort bakgrund.
- *Propositio*: Formulera en huvudtanke eller en tes.
- *Argumentatio*: Diskutera och skissa på tänkbara upplägg av denna del av talet med utgångspunkt i lärobokens kapitel om retorik. Bestäm vilka hjälpmedel som kan passa.
- *Peroratio*: Kom på ett effektivt sätt att avsluta som knyter ihop talet (*tillägg*).

I kapitlet får eleverna även reflektera över den språkliga utformningen av talet (*elocutio*, det steg som kommer efter *dispositio* i den retoriska arbetsprocessen). I den sista uppgiften på sidan 66 uppmanas de att göra en lista över termer och begrepp som kan behövas förklaras.

Ett förslag är att eleverna får arbeta med kapitlet och uppgifterna i mindre grupper och att ni sedan följer upp gemensamt i klassen, till exempel så här:

1. Låt eleverna lösa uppgifterna genom att fylla i ett enkelt schema över dispositionsmodellens olika steg. Sätt upp alla gruppernas scheman (begränsa grupperna till att max använda 2 A4) på väggarna i klassrummet när de är klara. Låt alla gå runt och titta på de olika lösningarna.
2. Be varje grupp kort berätta om sitt tal i anslutning till sitt schema.
3. Uppmana de andra grupperna att ställa konstruktiva, kritiska frågor till gruppen som redovisar. Vad kan utvecklas och förbättras i deras upplägg?
4. Avsluta eventuellt genom att varje elev får skriva ett manus med utgångspunkt i sin grups eller någon annans grups förslag.

Att välja hjälpmedel

Hjälpmedel är kanske allra vanligast i informerande tal. Ett sätt att få eleverna att reflektera över användningen av olika hjälpmedel kan vara att utgå från ämnesförslagen på sidan 67.

Låt eleverna, enskilt eller i grupper, arbeta med de olika ämnesförslagen. Uppgiften är att välja ett hjälpmedel för varje ämne – och gärna något som är lite oväntat – och sedan fundera över vilka funktion det kan fylla i talet.

Till exempel: I ett informerande tal om sociala medier kan talaren använda ett digitalt presentationsprogram med länkar till olika vanliga sociala medier. Eller så kan talaren plocka fram sin mobiltelefon och berätta om de sociala medier som talaren själv använder. Talaren kan också välja att använda whiteboardtavlan och be klasskamraterna berätta om vilka sociala medier de använder, och skriva upp deras förslag. Vilka för- och nackdelar finns det med de olika förslagen?

Förslag på olika hjälpmedel, och tips på hur de kan använda dessa hjälpmedel, får eleverna på de sidorna 34–35.

Kapitel 4: Högtidstal

Nationaldagstal x 2

Exempeltalet i kapitlet, av Per Westerberg, hölls i samband med nationaldagsfirandet. I kapitlet "Retoriska analyser" finns ett annat tal som också hölls under nationaldagen, fast då av Alice Bah Kuhnke. Det kan vara intressant för eleverna att få läsa dessa båda tal i anslutning till varandra.

När Per Westerberg talar gör han det i egenskap av Riksdagens talman, när Alice Bah Kuhnke talar, gör hon det som privatperson. Detta gör att eleverna i sina analyser kan ta fasta på betydelsen av de båda talarnas olika utgångspunkter: situationen är densamma med talarnas roller helt olika.

I uppgifterna på sidan 81, i anslutning till Alice Bah Kuhnke, finns därför denna jämförande aspekt med.

Alice Bah Kuhnke har en ledigare stil och ett mer vardagsnära språk än talmannen. Hon kan även tillåta sig att skämta med kungen. Eleverna kommer säkert också notera att Bah Kuhnke har en annan disposition, som mer påminner om en berättelse ("En gång för väldigt länge sedan ...") som på ett snyggt sätt följer mönstret "då", "nu" och "i framtiden" (se rutan "Ordna stoffet" på sidan 72).

Tips på länkar

- ★ Alice Bah Kuhnkes tal

<http://www.svtplay.se/klipp/73890/hogtidstal-av-alice-bah>

- ★ Kära Örebroare ...

<http://www.svtplay.se/klipp/91833/kara-orebroare->

- ★ Debatt om monarkin

<http://www.svtplay.se/klipp/91893/debatt-om-monarkin>

- ★ Om Selma Lagerlöfs ängslan inför sitt tacktal på Nobeldagen 10 december 1909

<http://www.svtplay.se/klipp/98169/selma-lagerlof-100-ars-jubileum>

- ★ Minnestal vid Olof Palmes begravning

<http://www.svtplay.se/klipp/171066/olof-palmes-begravning-inledning-tal-av-ingvar-carlsson>

<http://www.svtplay.se/klipp/171041/olof-palmes-begravning-tal-av-anna-lindh-och-stig-malm>

<http://www.svtplay.se/klipp/171068/olof-palmes-begravning-tal-av-sten-andersson-kungen-och-javier-perez-de-cuellar>

- ★ Minnestal till Anna Lindh

<http://www.svtplay.se/klipp/167440/goran-perssons-tal-till-anna-lindhs-minne>

- ★ Carl Bildts tal till nationen i samband med Lasermannens härjningar

<http://www.svtplay.se/klipp/169557/bildts-tal-till-nationen>